

DONLI EKINLAR VA ULARNING TURLARI. DONLI EKINLAR ZARARKUNANDALARIGA QARSHI KURASHISH

¹Isayeva Kamola Davron qizi,

²Xaydarova Iroda Irgash qizi,

³Tòrayeva Dilafruz Ixtiyor qizi

Termiz agratexnologiyalar va innovatsion rivojlantirish instituti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7466646>

ARTICLE INFO

Received: 10th December 2022

Accepted: 20th December 2022

Online: 21th December 2022

KEY WORDS

Don, caryopsis, aleyron qavat, kleykovina, lentali konveyerlar, fungitsidlar, PGR, rodentitsidlar, Pestitsidlar.

Donning tarkibi va mahsuloti iste'mol qilinishi jihatdan g'alladoshlarga mansub g'alla ekinlari (bug'doy, javdar, arpa, iyuli, sulii, makkajo'xori, jo'xori va boshqalar), shu jumladan yormabop ekinlar (tariq, jo'xori va marjumak va boshqalar), dukkakdoshlarga mansub dukkakli don ekinlari (loviya, no'xat, soya, vika va boshqalar) bo'linadi. Don, doncha (caryopsis) — g'alla ekinlari mevasi yoki dukkakli don o'simliklar urug'i; dehqonchilikda yetishtiriladigan asosiy mahsulotlarning biri. Don odam iste'mol qiladigan oziq-ovqat, un, pivo, kraxmalpatoka, spirt, aralash yem tayyorlash uchun xom ashyo hamda qoramol hayvonlari uchun to'yimli ozuqa. Donni qayta ishlab olingan mahsulotlar non, makaron, kandolatchilik korxonalarida ishlatiladi. Insoniyat oqsilning 50%, uglevodlarning 70%, yog'larning 15% ini don mahsulotlaridan oladi.

G'alla ekinlari doni bir urug'li quruq meva; bug'doy, javdar, makkajo'xori va arpa bilan sulining yalang'och donli shakllarida

ABSTRACT

Donli ekinlar — don uchun ekiladigan ent muhim qishloq xo'jaligi ekinlari guruhi, don ekinlari doni insonning asosiy oziq-ovqat mahsuloti, sanoatning ko'pgina tarmoqlari uchun xom ashyo, shuningdek, chorva mollari uchun yem. Ushbu maqolada donli ekinlar, ularning turlari va zararkunandalariga qarshi kurashish to'g'risida yetarli ma'lumotlar keltirilgan.

po'stsiz hamda sulii, arpa, sholi, tariq va boshqalarda yupqa po'stli bo'ladi. Donning asosiy qismi endospermdan iborat. Don tegirmonda tortilganda endospermdan uning muhim qismi hosil bo'ladi. Endosperm hujayralarining ko'p qismi kraxmal va oqsil moddalar bilan to'lgan. Endospermning oxirgi qavati — aleyron qavat oqsil va yog'ga boy. Navli un tortishda bu qavat kepakka qo'shib ketadi (odam organizmida yaxshi hazm bo'lmaydi). Donning ichki tuzilishi undagi kraxmal donachalarining joylashishi hamda xossalriga, oqsillarning xossalari va taqsimlanishiga qarab shaffof (shishasimon), yarim shaffof va unimon bo'ladi. Donning uchki qismida murtak bo'lib, unda oqsil, yog', qand, vitaminlar va fermentlar ko'p. Bug'doy doni vaznining 81—84,2% endosperm, 6,8—8,6% aleyron qavat, 1,4-3,2% murtak va 3,1—5,6% po'stdan iborat. Donning oziq-ovqatlik va yemlik qimmatini undagi moddalar va ularning tarkibiga bog'liq.

Dukkakli donli ekinlarining pishgan donida endosperm bo'lmaydi. Urug' pust (qobig'i) bilan qoplangan, uning ostida murtaq joylashgan. Don tarkibidagi uglevodlarning asosiy qismi kraxmaldir. Klechatka bilan gemitsellyuloza hujayra qobig'i tarkibiga kiradi. Qandlardan maltoza, glyukoza va fruktoza bor. Bug'doy donining oqsillari, asosan, gliadin va glyutelinlarga kiradi. Bug'doy oqsillari hamir qorishda suv bilan birikib kleykovina hosil qiladi, hamirning cho'ziluvchanligi, g'ovakligi va nonning xajmi kleykovinaning miqdori hamda sifatiga bog'liq bo'ladi. Dukkakli don ekinlari donining oqsillari, asosan globulinlar va ozroq albuminlardan iborat. Ular g'alla ekinlari oqsillariga Karaganda to'yimliroqsir. Yog'lar asosan murtaqda, yer yong'oq bilan soyada urug'pallalarda ko'p bo'ladi. Don kuli tarkibida fosfor, kaliy, magniy, kalsiy, kremniy va b. elementlar bor. Fermentlar (amilaza, maltoza, saharoza, lipaza va b.), asosan, murtaqda to'plangan. Don tarkibida vitaminlardan tiamin (V₁), riboflavin (V₂), piridoksin (V₆), nikotinamid (RR), askorbat kislota (S) va boshqalar bor.

Donning sifati yangiligi, rangi, hidi, ta'mi, toza iflosligiga, zararkunanda hamda kasalliklar bilan zararlanish darajasi va boshqalar ko'rsatkichlarga qarab baholanadi. Omborlarda saqlanadigan don namligi 14—17%, iflosligi 1% dan ortiq bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi (yana qo'shimcha [Don ekinlari](#), [Dukkakli don ekinlari](#)). Bug'doy bozori oziq-ovqat xavfsizligi tizimini shakllantirish va ishlashida muhim ro'l o'ynaydi. Bug'doy mahsuloti O'zbekistonning asosiy oziq-ovqat mahsulotlaridan biri hisoblanadi va hozirgi vaqtda respublika nafaqat o'zining don va unga bo'lgan ichki ehtiyojlarini

qondiribgina qolmay, balki bir qator mamlakatlarning ehtiyojlarini eksport orqali qondirmoqda.

Eksport mahsulotlarining nomenklaturasi:

- bug'doy
- un

Don mahsulotlarini saqlash (don omborlarini tashkil etish): Don omborlari mexanizatsiyalashgan va mexanizatsiyalanmaganlarga bo'linadi. Oddiy omborlar uzunligi 60 m, kengligi 20 m. Ularning sig'imi bug'doy donining to'liq yuki bilan 3200 tonnani tashkil qiladi. Mexaniklashtirilmagan omborlar faqat gorizontalar bilan quriladi. Ushbu omborlarda donni qabul qilish, tashish va chiqarish mobil va o'ziyurar mexanizmlar yordamida amalga oshiriladi. Mexanizatsiyalashgan omborlar ham gorizontalar, ham egimli qavatlar bilan quriladi. Bu omborlar yuqori (yuk ortish) va pastki (tushirish) statsionar lentali konveyerlar va omborlar uchlariga o'rnatilgan chelakli elevatorlar bilan jihozlangan.

Yuqori lentali konveyer omborning o'qi bo'ylab qurilish trusslariga o'rnatiladi, pastki qismi esa omborning tagida o'tish yoki o'tish mumkin bo'lmagan galereyada o'rnatiladi. O'tib bo'lmaydigan galereyali omborlar asosan er osti suvlari yuqori bo'lgan joylarda quriladi.

O'tib bo'lmaydigan galereyalardan foydalanganda, lenta konveyeri, qoida tariqasida, o'rab turadi, ya'ni kamarning bir novdasi (tushirish) pastki o'tib bo'lmaydigan galereyada, ikkinchisi (yuklash) - omborning rafters bo'ylab o'tadi. Ba'zi hollarda omborlar faqat yuqori yoki faqat pastki konveyer bilan quriladi. Bunday omborlar qisman mexanizatsiyalashgan

hisoblanadi. Omborni to'liqroq to'ldirish uchun, ayniqsa bo'ylama devorlar bo'ylab, yuqori konveyerga don tashuvchisi bo'lgan damping aravachasi o'rnatiladi, uning yordamida konveyerdan tushirilgan don devorlarga tashlanadi. Gorizental qavatli omborlarda don to'sig'ining balandligi ruxsat etiladi: devorlarda 2-2,5 m, omborning o'rtasida 4-5 m.

Ombordan pastki konveyergacha bo'lgan don shiftga o'rnatilgan bunkerli tushirish lyuklari orqali tushiriladi. Hammasi bo'lib, omborning uzunligi bo'ylab 10 ta lyuk mavjud. Ushbu lyuklarga donning chiqishi pastki konveyer ustidagi tortish trubkasidagi valflar bilan tartibga solinadi. O'tish mumkin bo'lmagan galereyalari bo'lgan omborlarda eshik klapanlari yuqori konveyer platformasidan qo'l g'ildiraklari bo'lgan vertikal novdalar orqali boshqariladi. G'allaning saqlash vaqtida yo'qotilishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining boshqoli don ekinlari hosildorligi va yalpi hosildorligini oshirishga qaratilgan barcha yutuqlarini inkor etishi, yetishtirish va yig'ib olishga sarflangan mehnatni qadrsizlantirishi mumkin.

Don yetishtirishning yakuniy bosqichi bo'lgan saqlash - don va don massalarining saqlash ob'ekti sifatidagi xususiyatlarini, shuningdek, don holatiga fizik, kimyoviy va biologik omillarning ta'sirini o'rganuvchi fan. Don va g'alla mahsulotlarini saqlash ulkan moddiy-texnik bazani va bu borada boshlang'ich bilimga ega bo'lgan mutaxassislar shtatini talab qiladi. O'tgan yillarda xo'jaligimizda g'alla saqlash texnik bazasida ham jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Liftlar va mexanizatsiyalashgan omborlarning ulushi sezilarli darajada oshdi. Xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida don va don mahsulotlari

bilan ishlashni mexanizatsiyalash darajasi oshdi. Bu g'alla yo'qotilishini kamaytiradigan va uni saqlash vaqtidagi xarajatlarni kamaytiradigan yangi takomillashtirilgan texnologik usullarni amaliyotga tatbiq etish imkonini berdi.

Bug'doy ekish jarayonida zararkunandalar va kasalliklarga qarshi kurashish juda muhimdir. Bug'doyning ba'zi keng tarqalgan zararkunandalari va kasalliklari va ularga qarshi kurash usullari. Bug'doy kasalliklari va hasharotlar zararkunandalariga qarshi kompleks kurash asosan kasallik va zararkunandalarga qarshi kurash bilan to'ldirilgan profilaktikaga asoslangan. Oldini olish va nazorat qilish jarayonida kompleks nazorat, jismoniy nazorat va biologik nazoratning kombinatsiyasi qo'llab-quvvatlanadi va kimyoviy pestitsidlardan foydalanish kamayadi, bug'doy ishlab chiqarish ifloslanishsiz yashil oziq-ovqat standartiga yetishi mumkin.

Kompleks profilaktika va nazorat choralari asosan quyidagi usullarni qo'llaydi:

1. Yuqori sifatli, ko'p chidamli va yuqori hosilli bug'doy navlarini targ'ib qilish Stressga kuchli qarshilik, rivojlangan ildiz tizimi, yuqori rentabellik va kuchli kleykovina.
2. Bug'doy shirasiga qarshi kurash. Pestitsidlardan foydalanish, chunki pestitsidlar purkalgandan keyin uzoq vaqt davomida o'simlikning parenximasiga tez kirib boradi va o'simlik yuzasida suyuqlikning qoldiq miqdori juda kichik, shuning uchun tabiiy dushmanlarga zarar juda kichik.
3. Bug'doyda ikkinchi avlod armiya qurti bilan kurashish. Ulardan biri kattalar sonini kamaytirish va zararni kamaytirish uchun

kattalarni tuzoqqa tushirish va o'ldirish uchun qora yorug'likdan foydalanishdir. Ikkinchisi, kattalarni tuzoqqa tushirish va o'ldirish uchun shirin va nordon kuya tuzog'idan foydalanish. Bu nisbat oq sharobning 1 qismi, suvning 2 qismi, shakarining 3 qismi va sirkaning 4 qismidir. Aralastirgandan so'ng, 90 foizli kristalli triklorfon eritmasining 1 qismini qo'shing. Yaxshilab aralastirgandan so'ng, ularni kuya tuzog'ining idishlariga soling va har bir 10-15 mu uchun 1 dona qo'ying. Kun davomida qopqog'ini yoping, kechqurun uni oching va armiya qurtlarining ikkinchi avlodining paydo bo'lishini kamaytirish uchun ikkinchi kunning erta tongida o'lik kuyalarni olib tashlang. Uchinchisi, dalada tuxum yig'ish, katta yoshdagi tuxum qo'yish davrida dalada tuxum massasi bo'lgan o'simliklarning barglari va barg uchlarini terish, ularni yoqish uchun dala tashqarisiga olib chiqish va har 2-3 kunda bir marta terish. , ketma-ket 2 dan 3 martagacha. To'rtinchidan, kimyoviy nazorat, 75-100 gramm 90 foiz kristalli

triklorfon va 80 foiz triklorfon tezkor kukunidan foydalaning, eritish uchun oz miqdorda issiq suv qo'shing va zaharli tuproq hosil qilish va tarqatish uchun 20 kg mayda qum bilan teng ravishda aralastiriladi; yoki deltametrin 2,5 foiz EC 3000 marta suyuqlik bilan aralastiriladi. Bug'doy zangining oldini olish va nazorat qilish. Kasallikda yengil va maxsus nazoratni talab qilmaydigan yuqori sifatli ko'p qarshilik va yuqori hosildor bug'doy navlarini tanlang. Bug'doy yetishtirish jarayonida zararkunandalar va kasalliklarga qarshi kompleks profilaktika va ularga qarshi kurashish chora-tadbirlari ko'rildi, natijada 350 kilogrammdan 450 kilogrammgacha oshirildi va bug'doy yetishtirish mo'l hosil bo'ldi. Henan Vision 25 yildan ortiq professional agrokimyoviy formulalar ishlab chiqaruvchisi bo'lib, Xitoyda pestitsidlarning eng yaxshi 50 ta formulasi qatoriga kiradi. Mahsulot assortimentiga insektitsidlar, gerbitsidlar, fungitsidlar, PGR, rodentitsidlar va boshqalar kiradi.

References:

1. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asoslari (A.Soliyev va b.)
2. O'zbekiston iqtisodiy ijtimoiy geografiyasi (A.Soliyev).
3. Sanoat va qishloq xo'jaligi geografiyasi maruzalar matni.
4. Yermakov Yu.G., Ignatev G.M. i dr. Fizicheskaya geografiya materikov i
5. Lipes Yu. G. Pulyarkin V. A., Shlixter S. B. Geografiya mirovogo xozyaystvo.
6. Fizicheskaya geografiya mirovogo okeanov. -M.: Izd-vo MGU, 1998.
7. Vlasova T.V. Fizicheskaya geografiya materikov i okeanov. -M.;